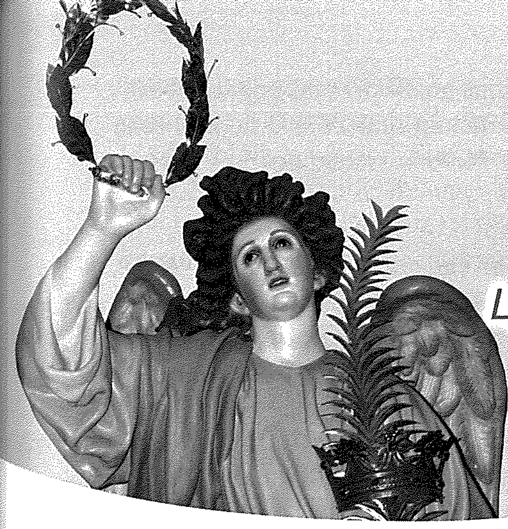

Il-Korp Sant ta' San Feliċissimu Martri

Lura għall-glorja kollha li jistħoqqlu

Neil Zammit

Sfond Storiku

Fis-sekli l-imgħoddija, il-Knisja kienet tqim bil-bosta aktar mil-lum il-fdalijiet tal-qaddisin martri, li ħallew ħajjithom għall-fidi f'Ġesù Kristu waqt il-persekuzzjoni tal-Insara mill-Imperu Ruman. F'Malta, inġiebu għadd ġmielu ta' korpi santi mill-katakombi ta' Ruma biex jiġu venerati mill-poplu u titkattar id-devozzjoni lejn dawn l-ewlenin martri tal-Knisja. Fil-fatt, kien hawn influss ta' dawn il-fdalijiet qaddisa, speċjalment matul is-sekli tmintax u dsatax.

Ħal Luqa ma kinitx eċċezzjoni, għax fl-1833, tul il-parrokkat ta' Dun Ġużepp Sultana, inġiebu l-fdalijiet tal-martiri San Feliċissimu mill-Katakombi ta' Santa Ċirijaka f'Ruma. L-affari ma waqfitx hawn, għax minnufih ġiet ordnata statwa biex fiha jitqiegħdu l-fdalijiet qaddisa. L-għażla waqgħet fuq l-iskultur magħruf Pietro Paolo Azzopardi, li dik il-ħabta kien meqjus bħala wieħed mill-aqwa skulturi li kellna f'pajjiżna.

Il-Korp Sant ta' San Feliċissimu qabel it-Tieni Gwerra

L-istatwa ta' San Feliċissimu tlestiet fl-1834 u tabilħaqq kienet opra mill-isbaħ li ħarġet minn idejn dan l-iskultur ċelebri. Tajjeb insemmu li din l-istatwa tnaqqxet fl-injam ftit tax-xhur qabel ma l-istess artist skolpixxa l-istatwa ta' San Ġorġ meqjuma fil-Bażilika Ġorġjana tal-Belt Victoria, Għawdex. Fil-fatt hemm xebh kbir bejn dawn iż-żewġ statwi, kemm fl-ikonografija kif ukoll fil-polikromija.

Intant, dik is-sena saret festa kbira *ad unur* San Feliċissimu kif kien xieraq u minnufih xterrdu l-qima u d-devozzjoni lejn dan il-qaddis. Jingħad li l-Kappillan Sultana, flimkien mar-retturi tal-fratellanzi qablu li ssir urna tal-irħam fuq l-artal

tal-Agunija sabiex din l-istatwa titpoġġa fiha matul is-sena għall-qima tal-poplu. Fil-fatt, din in-niċċa bl-istatwa fiha ġiet inawgurata fl-20 ta' Settembru tal-1835 u ta' kull sena bdiet issir il-festa *ad unur* il-qaddis martri nhar it-tielet Ħadd ta' Settembru.

Min kien Pietro Paolo Azzopardi?

L-iskultur Pietro Paolo Azzopardi twieled il-Belt Valletta fl-20 ta' April 1791, iben Antonio minn Bormla u Maria née Camilleri mill-Furjana. Kien it-tielet wild u ġie mgħammed fil-knisja ta' San Pawl Nawfraġju l-Belt Valletta. Tawh l-ismijiet ta' Salvatore, Giuseppe, Petrus Paulus u Jeremias, iżda baqa' magħruf bit-tielet isem, dak ta' Pietro Paolo. Ta' età żgħira l-familja marru joqgħodu Bormla.

Wara li attenda l-iskola f'livell sekondarju, Azzopardi tgħallem l-iskultura mal-magħruf Mariano Gerada. Skont l-istroku P. P. Casingena, Pietro Paolo beda l-karriera tiegħu jiskolpixxi għadd ta' puleni għall-iġfna. Hu kien jiskolpixxi wkoll fil-ġebla Maltija, iżda l-biċċa l-kbira tal-istatwi li skolpixxa u żeba' dan l-artist kienu fl-injam u fuq disinn tiegħu stess. Pietro Paolo kien kiseb fama artistika kbira u kien neqjus bħala artist ta' kalibru kbir. Huwa żżewweġ lill-ewwel mara tiegħu Giovanna Rosa née Camilleri minn Bormla fit-28 ta' Ottubru 1817. Fit-twelid tar-raba' wild tagħhom, nhar it-22 ta' Diċembru 1833, Giovanna Rosa u t-tarbija mietu u hawnhekk l-iskultur kellu jieħu ħsieb lit-tliet uliedu l-oħra – Salvatore ta' disa' snin, Maria Concetta ta' seba' snin u lil Giuseppe ta' tliet snin. Fil-5 ta' Mejju 1836, Pietro Paolo Azzopardi żżewweġ għat-tieni darba, din id-darba lil Antonia née Attard.

Il-Firma tal-Artist fuq il-Korp Sant ta' San Feliċissimu

Kif semmejna, Azzopardi kien meqjus bħala artist mill-aqwa, tant li ħadem bosta xogħlijiet importanti matul il-karriera tiegħu. Fl-1808, meta kien għad kellu biss sbatax-il sena, hu naqqax il-figura ta' Ġesù Redentur għal Ħal Għaxaq fil-ġebla Maltija. Għall-ħabta tal-1822, Azzopardi kompla x-xogħol fuq l-istatwa ta' Santu Rokku tal-Qrendi, li kien beda u ma temmx l-imgħallem tiegħu Mariano Gerada. Imbagħad, fl-1825 Azzopardi ndura bid-deheb l-istatwa tal-Madonna tal-Grazzja ta' Ħaż-Żabbar, xogħol ieħor ta' Gerada. Tliet snin wara, huwa skolpixxa l-istatwa tal-Madonna tar-Rużarju għall-parroċċa ta' Bormla.

Fl-1834 Azzopardi naqqax fl-injam l-istatwa tal-flaġellazzjoni ta' Sidna Ġesù Kristu għall-knisja ta' Ġieżu l-Belt Valletta. Imbagħad fl-4 ta' Ġunju tal-istess sena huwa skolpixxa fl-injam il-Korp Sant ta' San Feliċissimu għall-parroċċa ta' Bormla, dawk ta' Ġesù fflaġellat u l-*Ecce Homo*. Għal Għawdex, l-ewwel xogħol tiegħu kien lest fl-1839 meta naqqax fl-injam l-istatwa titulari ta' San Ġorġ għall-knisja tal-Belt Victoria. Fl-1843 ħadem ukoll statwa ta' San Ġużepp għal Bormla, iżda sfortunatament dan ix-xogħol hu mitluf u ħadd ma jaf x'sar minnu. Sentejn wara huwa lesta wkoll l-istatwa

titulari għall-parroċċa tax-Xewkija li tirrappreżenta lil San Ġwann il-Battista. Wara din kien imiss l-istatwa ta' Sant'Agata għall-parroċċa ta' Bormla, li kienet lesta fl-1847. Fl-1848, skolpixxa wkoll il-Kurċifiss tal-Vara l-Kbira għall-knisja ta' San Ġorġ t'Għawdex.

Fl-1853, il-familja Azzopardi ħalliet Bormla biex marret toqgħod il-Belt Valletta f'Numru 7, Strada Ponente. F'dik l-istess sena huwa naqqax l-istatwa titulari ta' Marija Bambina għall-Mellieħa. Tliet snin wara, Azzopardi naqqax l-istatwa ta' Ġesù Redentur. L-istatwi ta' Sant'Elija u l-Profeta Eliżew tal-ġebel li hemm fil-Kunvent tal-Karmelitana tal-Belt Valletta lestihom fl-1858. Fl-1862 Pietro Paolo skolpixxa fl-injam l-istatwa ta' Sant'Elena u San Makarju għall-vara ta' Santu Kruċ li kienet fil-knisja ta' Ġieżu l-Belt Valletta. Din hi l-unika statwa fejn Azzopardi skolpixxa l-irjus, l-idejn u s-saqajn fl-injam u l-kumplament inħadmu fil-kartapesta. Fl-1900 din l-istatwa ngħatat lill-knisja ta' San Franġisk tar-Rabat Għawdex fejn għadha hemm sal-lum. L-aħħar xogħol minn tiegħu li nafu bih s'issa kien dak tal-1865, fejn Azzopardi naqqax fl-injam il-figura rebbieħa tal-Arkanġlu San Mikiel għall-knisja ta' San Ġorġ Ħal Qormi.

Fit-13 ta' Frar 1864, it-tieni mara tiegħu Antonia mietet ukoll u hawn Pietro Paolo Azzopardi spiċċa jgħix waħdu l-Belt Valletta. Ta' erbgħa u sebgħin sena, huwa marad u spiċċa jgħix ma' ibnu Giuseppe f'Numru 123, Triq l-Ifran, il-Belt Valletta. Jidher illi l-aħħar żmien ta' ħajtu kien diffiċli finanzjarjament. Fit-testment tiegħu kiteb li, li kieku ma kienx għal ibnu Giuseppe, kien ikollu jbigħ ġidu biex jgħix. Huwa miet fl-24 ta' Ottubru 1875, fl-għomor ta' 84 sena.

Il-Korp Sant ta' San Feliċissimu waqt ir-Restawr li sar minn Publio Magro

Żvolta Ġdida

Wara t-Tieni Gwerra Dinjija, in-niċċa ta' San Feliċissimu kellha titneħħa, bħalma ġralhom ħafna affarijiet oħra li kienu jżejnu l-knisja parrokkjali l-antika. L-istatwa ta' San Feliċissimu twarrbet għalkollox mill-knisja u sabet postha f'waħda mis-swali fuq is-sagristija. Mal-medda taż-żmien, l-istatwa ġarrbet xi ħsarat, kawża tat-telqa li fiha kienet tinsab, tant li kienet kważi ntesiet għalkollox.

B'xorti tajba, ftit tas-snin ilu reġa' qam l-interess għal din l-istatwa. Wara snin twal ta' telqa u abbandun, il-Korp Sant ta' San Feliċissimu reġa' ra d-dawl u beda jitniżżel fin-niċċa ta' Sant'Andrija fil-jiem tal-festa titulari biex jitgawda mill-pubbliku. Minkejja l-istat ħażin li kien jinsab fih, xorta waħdu kien għadu jgawdi mill-oriġinalità tiegħu kif ħareġ minn idejn l-iskultur Azzopardi. Fl-2009, tul il-parrokkat ta' Dun Karm Camilleri, din l-istatwa sabet postha fil-mużew parrokkjali biex b'hekk jiġi żgurat li ma ssirx aktar ħsara bla bżonn.

Sadanittant, tul il-parrokkat tal-kappillan preżenti Dun Gordon Refalo, nibtet l-idea li l-istatwa tiġi rrestawrata kif xieraq biex tieħu d-dehra oriġinali tagħha. Wara nuqqas ta' bosta snin, l-istatwa ntramat fil-knisja f'Novembru 2014 fuq l-altar tal-Agunija għall-festa tal-qaddisin kollha.

Bosta kienu tal-fehma li kien hemm bżonn intervent mill-aktar fis biex din l-opra tiġi salvata. Minnufih bdew il-kuntatti biex jinstabu l-fondi meħtieġa ħalli jkun jista' jsir ix-xogħol meħtieġ. Saret konsultazzjoni mar-restawratur Publio Magro, fejn dan ġie jara l-istatwa u ppreżenta rapport u stima tax-xogħol. Dan ġie ppreżentat lill-Kurja tal-Arċisqof u mill-ewwel ħareġ il-permess biex ikun jista' jinbeda r-restawr neċessarju. Saret ukoll talba lill-Ministeru tal-Finanzi biex jgħin fl-ispiża ta' dan il-proġett. Min-naħa tiegħu, grazzi għall-*Fond tal-Kawżi Ġusti*, l-imsemmi Ministeru offra parti mill-ispiża globali. L-ispejjeż l-oħra in konnessjoni ma' dan il-proġett tħallsu mill-benefatturi fi ħdan il-Grupp Armar tal-Knisja.

Ir-Restawratur Publio Magro waqt ix-xogħol ta' Konservazzjoni

Restawr u Konservazzjoni tal-Istatwa

Il-Korp Sant ta' San Feliċissimu ttieħed ġewwa l-*istudjo* ta' Pubio Magro fil-Furjana f'Mejju 2015 u minnufh bdiet issir analiżi tal-ħsarat li ġarrbet din l-istatwa. Kien evidenti l-fatt li l-karnaġġjon tal-qaddis ma kienx intmess minn xi ħaddieħor, għalkemm kienu jidhru xi xpakki fl-injam kemm fuq il-wiċċ kif ukoll fl-idejn u s-saqajn tal-qaddis. Għaldaqstant, l-ewwel proċessi kienu t-tindif tal-karnaġġjon u t-tiswija tal-ixpakki. B'hekk ġie salvat il-karnaġġjon oriġinali ta' Azzopardi, li jagħmel din l-istatwa aktar prezzjuża u unika.

Id-divan li fuqu tistrieħ l-istatwa tal-qaddis kellu xi partijiet nieqsa wkoll u kellhom jinħadmu mill-ġdid fl-injam biex jikkumplimentaw l-iskultura eżistenti. Ingħata l-protezzjoni kontra l-elementi u wara ġie rħamat mill-ġdid fuq l-istess kulur li kellu qabel. Ġew indurati mill-ġdid l-iskultura li kien hemm iżżejjen id-divan, kif ukoll ix-xabla u l-elmu tal-qaddis.

Tajjeb insemmu wkoll li l-armatura tal-lama li kienet imlibbsa biha l-istatwa kienet ukoll fi stat ħażin ħafna, u ġie deċiż li kien aħjar li tinbidel. Għal dan l-għan, inġiebet minn Ruma biċċa lama mill-ifjen biex saret l-armatura l-ġdida mill-istess Publio Magro, bl-għajnuna ta' Lucia Magro u Lara Quintano. Il-mant u d-dalmatika kienu wkoll spiċċaw biż-żmien, tant li kellhom jinħietu mill-ġdid. Inxtara l-għażel, kif ukoll glalen u freneż adattati biex jikkumplimentaw max-xogħol li kien qed isir. Il-ħjata kienet f'idejn Connie Spiteri.

Intant inħadmu wkoll palma u kuruna tar-rand minn Twanny Żammit biex jitqiegħdu mal-istatwa, għax dawk li kien hemm qabel kienu ilhom li għosfru, waqt li r-raġġiera tal-fidda, maħduma fl-1834, u li fortunatament kienet għadha teżisti, tnaddfet biex tkun tista' tintuża mill-ġdid.

Lura fil-Knisja

Ix-xogħol ta' restawr u konservazzjoni fuq l-istatwa ta' San Feliċissimu ġie fi tmiemu ftit tal-jiem qabel ma seta' jintrama fil-knisja għall-qima u l-ammirazzjoni tal-poplu. Iżda sakemm kien għaddej dan il-proċess kollu, nibtet ukoll l-idea li din l-opra tal-arti ssib postha fil-knisja matul is-sena kollha. Ngħiduha kif inhi, kienet tassew ħasra li opra bħal din kienet tħalliet għal snin twal f'telqa u abbandun, u ma kienx aktar galbu li tibqa' moħbija, meta fl-antik dan il-Korp Sant kien jinsab iżejjen il-knisja u kien igawdi devozzjoni pjuttost qawwija, tant li ħafna tfal kienu jissemmew għalih u saħansitra anke l-qanpiena ż-żgħira tawha l-isem tiegħu.

Għaldaqstant, ġie deċiż li tiġi utilizzata waħda miż-żewġ niċeċ li nsibu fil-kappelluni, u li għal dawn l-aħħar snin kienu qed iservu bħala post biex fih jintrefgħu affarijiet tat-tindif użati kuljum. Minnufih beda x-xogħol biex din in-niċċa tiġi adattata, grazzi għall-ħidma ta' għadd ta' parruċċani, ħafna minnha volontarja. Il-ħitan tan-niċċa nksew minn Joe Piscopo b'damask abjad iffjurit, waqt li Ġorġ Mifsud ħadem bankun biex fuqu titpoġġa l-istatwa. M'għandniex xi ngħidu, kien jonqos ukoll li ssir bieba ġdida għan-niċċa skont il-forma u l-linja arkitettonika tal-knisja. Dan ix-xogħol daħal għalih volontarjament is-Sur Joseph Ċini, li għamel biċċa xogħol tassew sabiħa fl-injam.

Ta' għajnuna wkoll kienu Andrew Micallef, Ġanni Formosa, Karmnu Caruana u l-Grupp Armar tal-Knisja li lkoll ħadmu id f'id biex dan il-proġett seta' jsir bl-aqwa mod possibbli kif jixraq lill-knisja. L-ispejjeż kollha f'dan ir-rigward tħallsu mill-Grupp Armar tal-Knisja. Barra minn hekk, sar xogħol ta' induratura minn Clifford Micallef fuq l-arma tal-qaddis, liema arma kienet tagħmel parti min-niċċa l-antika, waqt li l-Viċi Parroku Dun Charles Ċini ħa ħsieb jgħaddi d-dawl.

Il-Korp Sant ta' San Feliċissimu Armat għall-Festa Tiegħu fuq l-Artal Maġġur

Għeluq

Nistgħu ngħidu li x-xogħol ta' restawr fuq l-istatwa ta' San Feliċissimu kif ukoll in-niċċa tiegħu ntlaqgħu tajjeb u ġew apprezzati ferm. Kienet tassew deċiżjoni għaqlija li jitwettaq dan ix-xogħol għax kien hemm riskju li opra bħal din issib ruħha fi stat irreparabbli jew agħar minn hekk, tintilef għalkollox. Tal-anqas issa din l-opra tista' titgawda fl-isplendur kollu tagħha matul is-sena kollha fil-post li jixirqilha. Jalla aktar ħidmiet bħal din isiru ta' spiss biex nibżgħu għall-patrimonju tagħna u napprezzaw dak li ħallewlna ta' qabilna.

Biblijografija

Dun Ġużepp Micallef, Ħal Luqa – Niesha u Ġrajjietha, 1975

Parroċċa Sant'Andrija, Ħal Luqa – 375 Sena ta' Fidi u Kultura Nisranija, 2009

Noti Personali

Il-Korp Sant ta' San Feliċissimu lura fil-glorja kollha tiegħu